

18. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М.: Прогресс, 1977. – 404 с.
19. Шелер М. Положение человека в космосе [Электронный ресурс] / М. Шелер. – Режим доступа: <http://sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-55-07/101-2010-07-31-11-59-14>
20. Госсанне В. L'idée de nature en France dans la seconde moitié du XVII siècle: In 2 t. Lille, 1978.

УДК 1(91): 572: 37

Поперечна Г.А.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ХАРАКТЕРИСТИКА МОРАЛЬНОГО СТАНУ ДИТИНИ І ЇЇ ЗДАТНОСТІ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ СВОБОДИ В ФІЛОСОФІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

У статті акцентується увага на зв'язку філософських та педагогічних ідей представників Київської духовно-академічної школи. Показано, що ідейним ядром педагогічних концепцій академістів є їх погляди на сутність і призначення людини. В контексті розгляду антропології мислителів зазначеної школи виділено положення, на яких вибудовується їх педагогіка та визначаються основні завдання виховання. Проаналізовано запропонований ними ряд засобів виховного впливу, важливих у розвитку і становленні духовних сил дитини. З'ясовано, що формування духовно-розвинутої особистості неможливе без усвідомлення нею морального закону і прагнення скерувати власну волю до гармонії з ним.

Ключові слова: *людина, свобода, воля, виховання, духовний розвиток, моральний закон, дисципліна.*

Поперечная Г.А. Характеристика нравственного состояния ребенка и его способности к реализации нравственной свободы в философии представителей Киевской духовной академии. В статье акцентируется внимание на взаимосвязи философских и педагогических идей представителей Киевской духовно-академической школы. Показано, что идейное основание педагогических концепций академистов составляют их взгляды на сущность и назначение человека. В контексте рассмотрения антропологии мыслителей этой школы выделено положения, на которых строится их педагогика, и определяются основные задачи воспитания. Проанализировано совокупность предложенных учеными средств воспитательного воздействия, играющих важную роль в развитии и становлении духовных сил ребенка. Установлено, что формирование духовно-развитой личности невозможно без осознания человеком сущности нравственного закона и его стремления привести свою волю в соответствие с ним.

Ключевые слова: человек, свобода, воля, воспитание, духовное развитие, нравственный закон, дисциплина.

Poperechna G. Characteristics of the moral status of a child and its ability to implement moral freedom in philosophy of Kyiv Spiritual Academy. The article focuses on correlation between philosophical and pedagogical ideas of the representatives of Kyiv spiritual academic school. It is shown that the ideological core of pedagogical conceptions of the academics are their views on the essence and destiny of a human being. In the context of examination of thinkers' anthropology of the mentioned school emphasized the principles on which builds their education and identifies the key tasks of pedagogic. A number of educational impact that are important in the development and formation of the spiritual forces of the child offered by them are analyzed here. It was clarified that the formation of spiritually-developed personality is impossible without the awareness of the moral law and the desire to steer his own will for harmony with it.

Keywords: human being, freedom, will, education, spiritual development, moral law, discipline.

Розуміння людиною сутності і меж своєї свободи є однією з найважливіших проблем філософії. В новітню епоху вона стає ключовою не лише у цій галузі знань, але й ряді інших наук, зокрема, етиці, культурології, психології, педагогіці тощо. Своєрідного характеру її розв'язання набирає у представників Київської духовної академії, які фактично першими на теренах Російської імперії спробували осмислити феномен людської свободи в триєдиному просторі філософії, педагогіки та психології. Відтак аналіз рефлексії її представників на проблему свободи в контексті науки про виховання дозволяє визначити особливості зв'язку їх світоглядно-філософських та психолого-педагогічних ідей і має не лише історико-філософське значення, але є також цікавим для розв'язання низки проблем сучасної педагогіки і психології.

З відомих причин за радянської доби академічна філософія не могла бути предметом серйозних зацікавлень. Тому лише з відновленням незалежності розпочато вивчення ряду її напрямків та особливостей, зокрема і проблематики, пов'язаної з навчанням і вихованням. В останні десятиріччя ґрунтовні дослідження педагогічної спадщини Київської духовно-академічної школи, і особливо, філософсько-педагогічної концепції П. Юркевича, здійснено С. Л. Кузьміною. Педагогічний аспект творчості П. Д. Юркевича став предметом зацікавлень таких українських вчених, як Г. Боровська, Л. Кудрик, В. Вихрущ, І. Юрас, Л. Стороженко, Г. Чередніченко, В. Ільїн і ін. Вивченням антропологічних основ педагогічної доктрини П.Д. Юркевича в Росії займаються Пічугіна В.К., Муравицька Т.А. Однак більшість досліджень направлені головним чином на аналіз спадщини П.Д. Юркевича, залишаючи в тіні не менш цікаві філософсько-педагогічні ідеї інших представників духовно-академічної традиції.

В академічній філософії тема свободи розглядається в контексті антропології та визначається розумінням її представниками сутності і призначення людини. Вчення про людину є також основоположним і для педагогіки, стрижневим завданням якої є виховання людини як людини. На цьому наголошує також і С. Кузьміна: «Протягом більш ніж півстоліття у Київській духовній академії педагогіка культивувалась як наука

філософська, самостійна за предметом досліджень, але змістовно визначена певними світоглядними принципами і способом мислення. Філософського характеру курсам київських професорів надавало звернення до проблем антропологічного обґрунтування теорій і практик виховання, наріжним каменем яких виступала християнська ідея свободи» [1, с.61]. Таким чином вихідним пунктом міркувань академістів є чітке розуміння ідеї людини. У них воно постає як розвиток релігійного вчення про істоту, створену за образом і подобою Бога. Звертаючись до біблійного оповідання про походження людини, представники Київської духовної академії наголошують на її особливому статусі в порівнянні з іншими творіннями: якщо світ і все у світі Бог творив за допомогою слова, то людині Він дарував життя безпосередньо, через подих. Божественний подих є не лише виявом любові Творця до неї, але і фактом встановлення глибинного духовного зв'язку між ними. Звідси найвищою людською цінністю є дух. Він тлумачиться як животворне начало нашої душі, джерело її прагнення до вищого досконалого світу: «в цьому образі і подобі Божій, наданій Адамові у подиху життя, заданий вічний союз між Богом і людиною, між найвищим розумом і розумною істотою. Залишилось тільки берегти цей відбиток небесної премудрості та благості і не допускати, щоб він потьмарювався прагненнями грубої тваринності і жаданнями плоті» [2, с.460]. Отже, началом, яке протилежне духові, є тіло. Поєднуючись і обмежуючись одне одним, дух і тіло утворюють цілісну свідому особистість, яка у Святому Письмі називається живою душею. Згідно Святого Письма життя належить душі, а дух і тіло є початками, які утворюють це життя та надають йому того чи іншого спрямування. Відтак, людина перебуває у певному відношенні відразу до двох світів – зовнішнього, матеріального та світу вищого, духовного. Всі прояви її життя пов'язані з діяльністю душі і визначаються нею. Академісти переконливо доводять, що не мозок і нервова система відіграють вирішальну роль у житті та поведінці людини, а людське Я, яке вибудовується над ними і використовує їх як знаряддя керівництва тілом. Я – це і є душевне начало, що не тотожне ні розумовій, ні психічній діяльності. Таким чином, людина постає як нероздільна єдність душі і тіла, виражена в свідомості Я. Не заперечуючи значення тілесного, київські професори акцентують на ролі духовного елемента в розвитку людини, основними складниками якого є розум, чуття і воля. Виступаючи проти абсолютизації ролі розуму, вони наголошують на рівноцінності всіх елементів. Відтак, згідно їх позиції, душевне життя виявляє себе у трьох формах – діяльності розсудку, прагненнях волі і почуваннях серця.

Як духовна істота, людина покликана до невпинного здійснення морального закону. Однак, в силу первородного гріха її природа є ушкодженою й зіпсованою, що виражається в слабкій волі та неправильній реалізації нею особистої свободи. У зв'язку з цим в своєму прагненні до виконання морального закону вона не завжди здатна протистояти тискові обставин і перемагати в боротьбі з зовнішніми умовами чи внутрішніми схильностями. Тому не дивно, що в ній суперечливо поєднуються величне та низьке, ангельське й людське, умовне з безумовним, сила і слабкість тощо. Воля завжди має корені у внутрішніх спонукках людини, визначається її душевним життям. Суть і значення волі полягають у правильному виборі між протилежними прагненнями – духовними і тілесними, що загалом розуміється як протистояння добра і зла. Від глибини

усвідомлення цього протистояння залежить рівень моральності і вибір людини. Все її життя є здійсненням вибору між добром і злом, який розуміється не стільки засобом на шляху до досконалості, скільки результатом взаємодії її тілесного і духовного полюсів. Розглядаючи свободу як відгомін в людській душі голосу безумовного духу, київські професори тлумачать її як вільне підпорядкування моральному закону: людина вільна бо обмежена законом.

Наголошуючи на зіпсованості людської природи та слабкості її моральних і розумових сил, представники духовно-академічної традиції переконують, що для морального вдосконалення і оздоровлення свого ества людині необхідна віра та допомога Вищої Істоти. Відтак, вони настоюють на тому, що виховання неодмінно повинно підпорядковуватися релігійній ідеї призначення людини. Релігія не лише допомагає зрозуміти сутність і покликання людини, але й надає їй готовий для наслідування моральний взірець в образі Христа. Своім закликом до особистого Богоуподібнення через ствердження моральної свободи, християнство не лише спонукає людину до самовдосконалення та самовиховання, але і висуває конкретні завдання для науки про виховання. З іншого боку, на відміну від емпіричних наук, тільки у Святому Письмі людина постулюється як істота, здатна вільно визначати себе, що дає можливість розглядати дитину передовсім як суверенну особистість, а не як безликий суб'єкт. Таким чином, вчення про образ Божий, вчення про первородний гріх та моральний ідеал християнства є тими ідейними засадами, на ґрунті яких будується педагогіка академістів.

На ролі наук, що займаються вивченням людини й допомагають в розвитку і становленні її духовних сил та здібностей наголошував вже перший викладач філософії КДА І.М. Скворцов. Можна сказати, що саме він започатковує в духовно-академічній традиції інтерес до педагогіки, який згодом знаходить своє вираження в теоретичних розробках його учнів. Високо оцінюючи досягнення тогочасних наук, він підкреслює їх важливість для самовдосконалення і застосування в процесі навчання та виховання. Водночас Скворцов і сам прагне сформулювати ряд положень, якими слід керуватися, займаючись педагогічною діяльністю: «При формуванні душевних сил слід дотримуватись порядку і правильності. Найперше слід розвивати розум як керівну силу душі» [3, с. 51]. Серед нижчих здатностей душі він розрізняє ті, які сприяють засвоєнню і формуванню моральних якостей, та ті, які перешкоджають цьому. До перших мислитель відносить почуття прекрасного, сорому і симпатії. До других – бажання, хіть, пристрасть. Перші треба розвивати, витончувати, другі – викорінювати, усмиряти. Безумовно, стверджує філософ, від народження основну увагу слід приділяти здоров'ю і формуванню тілесних сил дитини, але поступово більшого значення треба надавати розвитку душевних сил і здібностей. Водночас він нагадує, що зайва строгість чи надмірна поблажливність є серйозною перепорою у вихованні, позаяк саме через них у дитини можуть розвиватись такі вади, як лицемірство, несміливість, безініціативність тощо.

Наголошуючи, що виховання – це плід одвічних зусиль людини над перетворенням своєї природи [4, с. 178], Гогоцький розуміє його передовсім як здійснення свідомого і цілеспрямованого впливу дорослої людини на вихованця з метою допомоги у справі досягнення ним людського призначення. Услід за Скворцовим, він

наполягає на тому, що виховний вплив на дитину повинен мати місце вже з перших днів її життя, а не з перших проявів свідомості, як вважали деякі тогочасні педагоги. Центром і головним предметом виховного впливу, зазначає С.С. Гогоцький, має бути виховання душевних сил дитини, щоб сприяти якомога ширшому розвитку всіх її сил і здатностей, спонукати її до самоосвіти і самовдосконалення. Водночас він зауважує, що хоча виховання стосується передовсім душевного життя, проте не меншу увагу слід звертати і на правильний розвиток тілесного організму, позаяк саме тіло є органом, при допомозі якого душевний агент діє та взаємодіє зі світом і від нього також залежить розвиток душевних складових [5, с. 81]. Тіло є знаряддям і символом душевного життя, при допомозі якого здійснюється свідомо-доцільна діяльність моральної істоти. Воно є важливим об'єктом виховання на ранніх етапах, коли головним завданням виступають турбота та догляд за дитиною, які сприяють кращому розвитку сил дитини, стосуються переважно її фізичної природи та розширення життєвого начала, позаяк надане самому собі воно не завжди відповідає вимогам її розумної природи. Тому, перш ніж людина досягає освіти і самовладання, виховання використовує сукупність інших засобів, які допомагали б спрямуванню сил, їх розвитку і зміцненню. Наставивши їх правильно, за допомогою звички досягається можливість ширшої реалізації розумного начала у всіх своїх чуттєвих виявах і перетворення їх в слухняний для себе орган.

Характеризуючи моральний стан дитини, мислитель звертає увагу на те, що в ньому важливе місце посідають несвідомі потяги до добра і зла, які відбуваються як у зв'язку зі свідомою діяльністю, так і паралельно їй. Вони бувають тілесні й духовні і можуть протікати як в природний спосіб, так і завдяки тривалому вправлянню (тоді участь свідомості буде дуже обмежена) [5, с.79]. Оскільки між свідомою і несвідомою сторонами душевної діяльності не завжди має місце гармонійне співвідношення, то завдання виховання полягає у встановленні відповідності між ними та скеруванні сил дитини на автоматичну звичку творення добра. Першим кроком на шляху до цього є досягнення готовності та навичок виконання вихованцем найпростіших буденних обов'язків. Важливим засобом їх формування постає дисципліна, завдяки якій забезпечується моральний дух виховання. «За допомогою прийомів дисципліни закони життя, що діє тільки за сліпим тяжінням, вже проймаються новою силою, яка організовує його, силою розуму і розумної волі. Дисципліна, або привчання, ніби обмежує попередню силу розширення і готує всі сили людини до найзручнішої свідомості і свідомого розвитку в собі розумної природи. Це останнє досягається третьою сукупністю заходів, які використовуються для освіти людини – навчанням. При допомозі навчання людина починає усвідомлювати внутрішній зв'язок набутих нею навичок зі своєю ж розумною природою і, набуваючи нові, розумно змінюючи попередні, перетворює у свою власність, в своє знаряддя те саме, що раніше відбувалось тільки ззовні» [6, с.572]. Завдяки дисципліні і під впливом вдало підібраних педагогічних засобів вихованець поступово привчається до правильної діяльності, а його внутрішнє життя набирає характерної форми. Водночас увага наставника повинна бути направлена на те, щоб викоринювати в дитини зловживання волі і скеровувати її до діяльності, згідної з загальними законами морального світу. Духовний розвиток людини починається тоді,

підкреслює С.С. Гогоцький, коли вона досягає розуміння морального закону і прагне привести свою волю до гармонії з ним.

Як і С.С. Гогоцький, П.Д. Юркевич наголошує, що в процесі виховання слід виходити з ідеї людини як унікальної духовно-тілесної істоти, найціннішого і найулюбленішого творіння Бога, головним завданням якого є духовне вдосконалення. Водночас цей мислитель просувається значно далі від своїх попередників в осмисленні проблеми свободи у контексті виховання. Розуміючи подвійну сутність як поєднання старозавітної і новозавітної людини, перша з яких тяжіє до гріха, а друга завдяки жертві Спасителя прагне до свободи, він трактує виховання як процес, що може спрямувати її до одного з цих полюсів. Їх протилежність виявляється в тому, що духовне єство людини направляє її на шлях свободи і добра через виконання божественної волі, а тілесне начало, яке в результаті гріхопадіння отримало нову силу і значення, скеровує її до задоволення чуттєвих спонук. Оскільки обидва начала вимагають простору для реалізації своїх потреб, то П.Д. Юркевич розрізняє два види свободи – метафізичну (духовну, моральну) та емпіричну (формальну, психологічну). В дитячому віці переважають тілесні потреби і прагнення, тому становлення першої з них неможливе без наявності другої. Емпірична свобода дозволяє дитині робити вибір і в такий спосіб здійснювати перші кроки на шляху до духовної свободи, забезпечує важливий досвід обмеження тілесно-чуттєвих потягів та проявів егоїзму. Наголошуючи на необхідності забезпечення простору свободи та умов для прояву самостійності вихованця, філософ звертає увагу і на те, що такий вид свободи передбачає також застосування деяких обмежень. Водночас в основі обмежень, як і будь-яких сторін педагогічної взаємодії, повинна лежати любов в поєднанні з авторитетом вихователя. Тільки в такий спосіб дитина з довірою наважиться підкорити власну волю волі дорослого, що по-суті є первинним досвідом поєднання емпіричної і моральної свободи. Якщо Гогоцький акцентує передовсім на значенні дисципліни в розвитку і становленні здатності до реалізації моральної свободи, то Юркевич додає ще поняття слухняності, яке повинно передувати дисципліні. Завдяки слухняності дитина вчиться співвідносити власні рішення і дії з вимогами дорослих, звикає підпорядковувати свою волю моральній необхідності, що загалом сприяє формуванню таких якостей, як самостійність, самовдосконалення, самостереження, самообмеження. Вищим кроком у розвитку моральної свободи є поєднання слухняності з загальними правилами поведінки як розумної організації людського співжиття, що знаходить своє вираження вже в дисципліні. В ній, на думку мислителя, воля вперше підноситься над несвідомими та чуттєвими спонукками і скеровується на творення добра. Однак, хоча дисципліна і розвиває в дитини схильність до законності й порядку, вона є зовнішнім чинником впливу, а тому недостатня для забезпечення внутрішньої готовності до виконання морального обов'язку.

В якості загальної форми виховного впливу Юркевич виділяє вимогу, що може здійснюватися будь-яким способом: словом, дією, відношенням вихователя тощо: «Де немає вимог, там нема і виховання. Воля виховується через волю; добротність вивчається через добротність. Вимога є завданням для волі вихованця; вирішується це завдання завжди діяльним напруженням сил. Плодом цього вирішення буває піднесення моральної сутності вихованця до того рівня, який визначається вимогою» [7, с. 66]. При

цьому філософ наголошує, що вимоги завжди повинні відповідати таким критеріям, як визначеність, послідовність, відповідність силам і здатностям вихованця.

Підтримуючи ідею самодіяльного розвитку людини, академісти водночас наголошують на тому, що в період дитинства людська природа найбільш доступна впливу навколишнього середовища. Відтак вони висувають ряд вимог до організатора педагогічного впливу. Педагог повинен враховувати, що він здійснює вплив на вихованця не тільки розумом і знаннями, але й життєвістю своїх внутрішніх сил і переконань, середовищем, яке його оточує і виховує. Оскільки дитина наділена природною схильністю до наслідування, то він повинен бути не лише прикладом, але і намагатися запобігти впливу шкідливих форм життя на неї. Водночас його ставлення до вихованця має бути сповнене любові та співучасті, терпіння і пристосування до її характеру. Тільки в такий спосіб можна досягти певного успіху у розвитку її моральної волі, пробудження сили духу і розвитку начал внутрішнього життя. «Людина розвивається і досягає зрілості в період виховання в тому чи іншому напрямку під вирішальним впливом не фізичного, а морального середовища, яке оточує її і діє на неї... моральний світ проникає в нашу душу, з перших днів дитинства навмисне і ненавмисне різноманітними шляхами – і словом і поглядом, і прикладом і досвідом, і страхом, і любов'ю» [4, с. 180]. Подібну думку висловлює і Юркевич: «Найвища доброчесність та, яка не знає, як її звать і яка засвоюється, як мова, зі спілкування з людьми і речами, а не з граматики і лексику. Ми готуємо з вихованців морально-немічні істоти, коли наперед знайомимо їх з доброчесністю через поняття, а не за допомогою життя, середовища, прикладів та обстановки» [7, с. 66 – 67].

Висновок. Педагогіка представників Київської духовної академії постає своєрідним синтезом переосмислення православної духовності та популярних тогочасних зарубіжних і вітчизняних педагогічних ідей. Тлумачення людини як образу і подоби Бога передбачає ціннісний підхід до вихованця як істоти, здатної до вільного волевиявлення. Оскільки ступінь реалізації людиною своєї свободи залежить від рівня розвитку її духовних сил, то головним завданням науки про виховання є формування духовно розвиненої особистості, громадянина двох світів – духовного і матеріального.

Література:

1. Кузьміна С. Курси педагогіки в Київській духовній академії: зміст і традиції викладання // Національний університет «Києво-Могилянська академія»: Наукові записки НаУКМА. – К.: Видавничий дім «КМ Академія». – 2008. – Т. 76. – Філософія та релігієзнавство. – Т. 76., 2008. – С. 57 – 62.
2. Карпов В. Н. Философский рационализм Новейшего времени / Карпов В.Н. // Христианское чтение. 1860. – Ч.1. – с. 288 – 326; 394 –414; 456 – 493; 559 – 580.
3. Скворцов И. М. Записки по нравственной философии. Киев: В типографии Губернского Управления, 1869. – 84 с.
4. Гогоцкий С.С. Речь об историческом развитии воспитания у примечательнейших народов древнего мира / С.С. Гогоцкий // Гогоцкий Сильвестр Сильвестрович. Издание в 3-х томах. Т. 2. Педагогика. – Луганск: «Элтон-2», 2010. – С. 177 – 283.

5. *Гогоцкий С. С.* Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования / С.С. Гогоцкий // Гогоцкий Сильвестр Сильвестрович. Издание в 3-х томах. Т. 2. Педагогика. – Луганск: «Элтон-2». – С. 61 – 176.
6. *Гогоцкий С. С.* Дисциплина / С.С. Гогоцкий // Философский Лексикон. – К., 1861. – Т.2. С. 570 – 572.
7. *Юркевич П.Д.* Курс общей педагогики с приложениями / П.Д. Юркевич // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.):Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 64 – 80.

УДК 304.44

Колотило В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНСТРУКТИВНІСТЬ ІДЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті з'ясовано особливості соціально-філософського розуміння дискурсу та його ідеологічної обумовленості. Показано модерні витоки ідеології та ідеологічного дискурсу. Особливу увагу приділено розгляду конструктивності і конструктивізму ідеологічного дискурсу. Здійснено функціональну експлікацію конструктивного потенціалу ідеологічного дискурсу. Показано, що раціоналізація, редуція, прогностичний характер, мобілізація, ідентифікація постають функціональними аспектами реалізації конструктивності ідеологічного дискурсу.

Ключові слова: *ідеологія, дискурс, ідеологічний дискурс, конструктивність ідеологічного дискурсу, конструктивізм ідеологічного дискурсу, редуція, мобілізація, ідентифікація.*

Колотило В.В. *Конструктивность идеологического дискурса.* В статье определены особенности социально-философского понимания дискурса и его идеологической обусловленности. Обозначены современные истоки идеологии и идеологического дискурса. Особое внимание уделено рассмотрению конструктивности и конструктивизма идеологического дискурса. Проведена функциональная экспликация конструктивного потенциала идеологического дискурса. Изложено, что рационализация, редуция, прогностический характер, мобилизация, идентификация являются функциональными аспектами реализации конструктивности идеологического дискурса.

Ключевые слова: *идеология, дискурс, идеологический дискурс, конструктивность идеологического дискурса, конструктивизм идеологического дискурса, редуция, мобилизация, идентификация.*

Kolotylo V. *Constructiveness of ideological discourse.* Article studies the peculiarities of socio-philosophical understanding of discourse and its ideological conditioning. Modern origins of an ideology and ideological discourse are revealed. Particular attention is paid to